

Godske Rantzov og Selvejerne i Løg Herred.

Et Bidrag til den vestslesvigske Bondestands Historie.¹⁾

Af cand. theol. M. H. Nielsen.

I Visby Sogn, godt og vel halvanden Mil nordvest for Tønder og omtrent en Mil fra Vesterhavet, ligger den gamle Herregaard Trøjborg. Denne Gaard havde lige fra Dronning Margretes Tid tilhørt Kronen, men var i Tiden før Reformationen pantsat til Bispestolen i Ribe. Efter 1536 var der forskellige kongelige Lensmænd paa Trøjborg, indtil Kongen i Aaret 1579 mageskiftede Gaarden til Peter Rantzov, som i de sidste ni Aar havde haft den i Forlening. For Trøjborg fik Kronen Peter Rantzovs Gods Vamdrupgaard med tilhørende Gods. Efter Peter Rantzovs Død i Aaret 1602 førtes der i nogen Tid Strid om hans efterladte Gods imellem Arvingerne: hans Enke Margrete Rantzov, der til Enkesæde fik det holstenske Gods Arensburg, og Brodersønnerne Godske Rantzov til Neuenhof og Tønnies Rantzov til Emkendorf samt Lensmanden paa

¹⁾ Hvor Kildeangivelse savnes, er benyttet: J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden. C. Christensen: Agrarhist. Studier. Sønderjydske Aarbøger I. B. Historisk Tidsskr. 5. R. 6. B., 6. R. 2. B. Aarboeg for dansk Kulturhist. 1894. Juridisk Tidsskr. XVIII. o. fl. a.

Gottorp Henrik Bukvold til Sierhagen, der var gift med en Søster til de to sidstnævnte. Ved et Forlig imellem Arvingerne tilfaldt Trøjborg 1604 Godske Rantzov ¹⁾. Med Margrete Rantzov vedvarede Striden endnu nogle Aar ²⁾.

Peter Rantzov havde, samtidig med at han købte Trøjborg, faaet Ballum Birk i Forlening. Fra Bønderne her indløb der jævnlig Klager til Kongen over den ilde Medfart, de led under Peter Rantzovs Regimente. Især klagede de over alt det Hoveri, de maatte gøre, ikke blot til hans egen Gaard (navnlig i den Tid, da Slottet, som P. Rantzov lod bygge, var under Opførelse), men ogsaa til andre Gaarde der i Lenet, som ikke var bortfæstede, og som Bønderne maatte drive ³⁾. Forholdet til hans egne under Trøjborg hørende Bønder var paa ingen Maade bedre, men af en eller anden Grund synes de misfornøjede at have tiet med deres Klager, saalænge P. Rantzov selv levede. Til Gengæld strømmede Klagerne saa meget des livligere ind efter hans Død. Og det var ikke blot over Efterfølgeren Godske Rantzov, Bønderne klagede, men ligesaa meget over P. Rantzovs tidligere Færd imod dem, saa Brodersønnen paa flere Maader kom til at lide Straffen for Farbroderens Brøde. At disse mange Klager altid skulde have været berettigede — eller i hvert Fald altid lige berettigede — er der næppe Grund til at antage. Bøndernes Klager har sikkert lidt af den for de fleste Klager fælles Fejl, at de har været overdrevne. Overgreb

¹⁾ Ifølge et Brev fra Godske Rantzovs Svigerfader Didrik Blome, Lensmand paa Tønder, til Kansleren Kristian Fris. Voss. Excerpter A. LVII. 7.

²⁾ Jydske Tegn. 10. Juni 1608. V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme II 191.

³⁾ Saml. til jydsk. Hist. og Top. VII 107—10.

fra den ene Part fremkalder jo ofte Overgreb ogsaa fra den anden Part, og der er irgen Tvivl om, at Bønderne her ofte er gaaet ud over Stregen for, hvad Lov og Ret var. Selv om dette maa indrømmes, kan det dog vist næppe være anderledes, end at den almindelige Sympati maa være paa Bøndernes Side i denne deres Kamp for at hævde de fra Fædrene nedarvede Friheder.

Baade med Fæstebønderne og med Selvejerne førte Godske Rantzov Strid. Den mest langvarige og vel ogsaa den mest haardnakkede var den Strid, han havde med Selvejerne, og det er den, vi i det følgende nærmere skal dvæle ved.

Selvejernes eller de jordegne Bønders Antal var gennem det 16de og det 17de Aarhundrede i stadig Aftagen, og hertil bidrog i en væsentlig Grad de mange Mageskifter imellem Kronen og Adelen. Kun yderst faa, og maaske slet ingen, jordegne Bønder besad deres Gaarde aldeles frit. Som oftest havde Kronen en saakaldet Herlighedsret eller Overhøjhedsret over dem. Ved Ejerskifte betaltes der en vis Kendelse til Herlighedsejeren i Lighed med men ganske vist mindre end den Indfæstning, som betaltes ved Tiltrædelse af en Fæstegaard. De fleste Selvejere maatte ogsaa yde Herlighedsejeren Landgilde og andre Afgifter samt Hoveri om end i Almindelighed mindre end det, Fæstebonden maatte yde ¹⁾. I Frederik II.'s Tid

¹⁾ Undertiden var Selvejernes Landgilde og øvrige Afgifter af Jorden omtrent lige saa store som Fæstebondens. Saaledes ydedes der 1579 af to jordegne Bøndergaarde i Lovrup: 2 Mk. lybsk Landgildepenge, 2 Dlr. Gæsteri, 1 Svin, 1 Fodernød, 6 Sk. Havnepenge, 4 Læs Ved, 7 Snese Stager, 3 Boelspenge. Af fire Fæstegaarde sammesteds svarede de samme Afgifter med Undtagelse af, at der i Stedet for Landgildepengene svarede 3 Ørter Rug, og at der ingen Havnepenge svarede. P. Rantzovs Mageskiftbrev paa Trøjborg i Rigsark.

mageskiftede eller bortskødede Kronen sin Herlighedsret over ikke mindre end 870 Selvejergaarde til Adelen ¹⁾). Og med denne Overdragelse af Herlighedsretten fulgte i de fleste Tilfælde ogsaa en Tilladelse for Herremanden til „aldeles frit og ubehindret at købe og tilforhandle sig og Arvinger“ Ejendomsretten — tiltrods for det siden Valdemar Atterdags eller Dronning Margretes Tid ofte gentagne Forbud imod, at Adelen og Gejstligheden købte frit Bøndergods. Havde Adelen først Herlighedsretten, saa lykkedes det den i Almindelighed snart ogsaa at faa Ejendomsretten. Men adskillige Steder indledes der dog ved denne Overdragelse af Herlighedsretten en lang og haardnakket Kamp mellem Selvejerbønde og Herlighedsejer — en Kamp, der næppe mange Steder førtes med større Kraft end mellem Selvejerbønderne i Løg Herred paa den ene Side og deres Herlighedsejer paa den anden.

Da P. Rantzov kom i Besiddelse af Trøjborg med tilliggende Gods i Løg og Højer Herreder, fik han tillige Kronens Herlighedsret til 14 jordegne Bøndergaarde, næsten alle sammen i Døstrup Sogn. Som sædvanlig tillades det ogsaa ham at tilforhandle sig Ejendomsretten til de nævnte Gaarde ²⁾). Allerede Aaret efter sælger de jordegne Bønder ham ogsaa deres Gaarde, rigtignok, som de selv senere sagde, „mere af Frygt end egen Villighed.“ Det var saaledes ikke med deres gode Vilje, at Bønderne afstod Ejendomsretten til deres Gaarde, og det synes, som om de kun ventede paa P. Rantzovs Død for at forsøge paa igen at afkaste det Aag, som de nødtvungne var gaaet ind under.

¹⁾ Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. 82.

²⁾ L. Laursen: Kronens Skøder. I. 216.

Den 27. Septbr. 1602 dør P. Rantzov ¹⁾, og allerede samme Efteraar indgaar Bønderne med Klage til Kongen. Det erfarer vi af et Brev, dat. Gottorp den 3. Jan. 1603, som Arvingerne, Tønnies og Godske Rantzov samt Henrik Bukvold, har skrevet til Kongen, og hvori igen de klager over, at en Del af Bønderne ved en Proces vil frigøre sig for den sædvanlige Pligt og Tjeneste, som de har ydet i Peter Rantzovs Tid ²⁾. Det siges ikke, hvad Bøndernes Klage gik ud paa, ligesom det heller ikke nævnes, hvem Bønderne var. Men det var utvivlsomt Selvejerne, som netop i de følgende Aar føre Proces med Godske Rantzov og de andre af P. Rantzovs Arvinger. Først føres Sagen for Herredsting og Landsting, og endelig i Aaret 1605 indstævner Bønderne de nævnte Arvinger for Kongens Retterting, som efter Bestemmelsen skulde holdes i Kolding i December Maaned. Imidlertid blev den paatænkte Herredag og det dertil knyttede Retterting udsat til det følgende Aar i Marts Maaned og holdtes da i København ³⁾.

Her mødte Bønderne frem med deres Klager. Tiltalen imod Godske Rantzov gik først og fremmest ud paa, at det Brev, som P. Rantzov havde udgivet til dem paa Trøjborg den 24. Febr. 1580, da han købte deres Gaarde, ikke var blevet holdt. Brevet lød saaledes: „Jeg P. Rantzov til Trøjborg kendes og gør alle vitterligt udi dette mit aabne Brev, at jeg haver handlet med mine Tjenere, de Selvejerbønder i Løg Herred, om deres Bøndergrund og Ejendom, hvilke de nu haver opladt og overgivet mig og

---

¹⁾ Voss. Exc. XXVII.

²⁾ Voss. Exc. A. XIX. 10.

³⁾ Jydske Tegn. 22. Nov. 1605, jvf. Kr. Erslev: Aktst. til Rigsr. og Stænderm. Hist. I. 136.

mine sande Arvinger fra dennem og deres rette sande Arvinger efter deres Bekendelse og Tingsvidnes Lydelse udi saa Maade, at de og deres Hustruer skal nyde og bruge samme deres Gaardes Brugelse udi deres og deres Hustruers Livstid uden Fæste, og naar de og deres Hustruer dør og afgaar, da skal deres Børn og Arvinger nyde saadan deres Gaardes Brugelse før tilbørlig Indfæstning og ej fæstes dennem fra Haande, uden at de selv forbyrder og forkaster det. Sammeledes forpligter og forbinder jeg mig og mine Arvinger at holde dennem og deres Arvinger fri for Selvejer Bønderskat ¹⁾, saa at de skal ikke give mere til Kongeskat end som andre Fæstegods udi Løg Herred.“ Det var — hed det videre i Bøndernes Indlæg — „mere af Frygt end egen Villighed,“ at de havde fraskrevet sig deres og deres Forældres gamle Friheder, men, hvad værre var, P. Rantzov havde ikke opfyldt sin Forskrivning, „men derimod ikke aleneste samme deres Friheder forkrænket, men ogsaa Skyld og Landgilde 3 eller 4 dobbelt forhøjet og med stor utilbørlig Trældom og Arbejde til Trøjborg dennem besværet, til med laante dennem bort til fremmede Herskab at maatte føre Ris af Trøjborg Stavn, Grund og Kær til de Friser deres Dige, saa de ikke haver vidst dennem nogen Frihed uden Træl og Arbejde,“ og da de efter hans Død „ingen Forbedring fornumme,“ saa havde de maattet søge deres Ret til Herredsting og Landsting. Ved fremlagte Tingvidner vistest: J. Jensen i Vinum havde været en jordeggen Bonde og under én Redsel, nu maatte han give tvende Redsel og tvende Skyld og 30 Dlr. Stedsmaal, endog hans Moder endnu levede;

¹⁾ Selvejerne betalte som oftest dobbelt Landeskat imod Fæstebønderne.

J. Hansen og den Vestergaards Bol i Harris havde været fri Bøndergaarde og hver gjort én Redsel, men deraf er gjort 3 Bol med Skyld og Tyngsel saa høj som i det ganske Herred; $\frac{1}{2}$ Otting Jord, som tilhørte Vestergaard i Harris er taget derfra og lagt til en Fæstegaard. De i Lovrup besværede sig over, at $1\frac{1}{2}$ Otting Jord var dem frataget og bortfæstet til andre Fæstegaarde, deres gamle Skyld var forhøjet, o. s. v. De fremlagde et Register over, hvad Landgilde der var opsat og forhøjet paa deres Gaarde, som beløb sig til en stor Sum, og desuden paa de Jorder og Enge, som var taget fra deres Gaarde og lagt til hans Fæstegaarde. Da P. Rantzovs Brev ikke var blevet holdt, saa paastod de, „at P. Rantzovs Arvinger maatte have forbrudt den Rettighed, han sig vilde tilegne i samme Bøndergaarde, og de komme til deres Arilds Frihed igen og blive Selvejere som tilforn med Skat og Pligt som andre jordegne Bønder.“ — I det Indlæg, som G. Rantzov ved sin Fuldmægtig lod fremlægge, hævdedes, at Bønderne frivillig havde opladt hans Farbroder deres Frihed og Bonderettighed, saa de ikke havde anden Ret end Fæstebønder. Den Jord, som var frataget dem, var bleven betalt, saa de havde ingen Grund til at besvære sig. Da de først beklagede sig efter P. Rantzovs Død og ikke kunde bevise, at han (G. R.) havde forurettet dem i nogen Maade, burde han være kvit for deres Tiltale, og de give Kost og Tæring. Dommen, der gav Bønderne Medhold, lød saaledes: Efterdi de Selvejerbønder udi Løg Herred haver opladt afgangne P. Rantzov deres Gaarde, paa det de maatte nyde den Frihed der paa, som hans Brev omformelder . . . og ikke de haver maattet det nyde efter samme Brevs Lydelse, men befindes ikke aleneste, at Ejendommen er taget fra

deres Bøndergaarde og lagt til andet Fæstegods, Landgilden paa deres Gaarde forhøjet, og en Part til fremmede og ikke til de rette Arveejere at være bortfæstet, da sagde vi derpaa saaledes af for Rette, at for^{no} Selvejerbønder ikke ere pligtige at holde hvis Forhandling, de udi saa Maade haver med P. Rantzov indgaaet, men bør derfor frie at være, og deres Bønderejendom dennem selv ubehindret at følge.“ ¹⁾

En Enke, Ane Madskone i Vollum, hvis Gaard efter Mandens Død af P. Rantzov var bleven bortfæstet til en anden, havde i længere Tid ligeledes ført Sag mod G. Rantzov. Dennes Fuldmægtig havde i ovennævnte Indlæg hævdet, at hendes Gaard var bleven bortfæstet til en anden, fordi hun paa Grund af sin store Armod og Gæld ikke kunde holde den ved Magt. Men de Breve og Tingsvidner, hvormed man havde fortrængt hende fra Gaarden, var ved Viborg Landsting kendte magtesløse, og G. Rantzov faar ved Kongebrev, udstedt otte Dage efter hin Dom, Befaling til at lade Enken faa sin Gaard igen. ²⁾

Det er sikkert et ret enestaaende Tilfælde, at Selvejerbønder efter at have solgt Ejendomsretten til deres Gaarde igen efter mange Aars Forløb kommer i Besiddelse af denne. Men det var jo ikke andet, end hvad ret og billigt var, naar de til Salget knyttede Betingelser ikke bleve opfyldte ³⁾. At imidlertid G. Rantzov ikke har været

¹⁾ V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme II 50 f.

²⁾ Jydske Tegn. 22. Nov. 1605 og 21. Marts 1606.

³⁾ Det var ikke første Gang, Selvejerbønderne havde baaret Sejren hjem i Kamp mod deres overordnede. Lensmanden Vulf Pogvisk tiltalte dem 1551, fordi de ikke vilde give Indfæstning af deres Gaarde. De frikendtes, fordi „bemeldte Bønder vare frie Bønder og boede paa frit Bondegods.“

ret vel tilfreds med dette Udfald, er forklarligt, efter som det jo egentlig var ham, der maatte bøde for sin Farbroders Synder. Og vi se da ogsaa, at han ikke var synderlig villig til at efterkomme Dommen.

Som Følge deraf indgik Selvejerne snart efter igen med Klage til Kongen, og den næstsidste Dag i Aaret udgik følgende ret hvasse Kongebrev til G. Rantzov: Vor Gunst tilforn. Vider, at efter som nogle vore Undersaatter, selvegne Bønder udi Løfherred der udi vort Land Sønderjylland til Trøjborg liggendes, underdanigst haver ladet os andrage og klageligen foregive, hvorledes de udi gemene med Ægt og Arbejde til for^{ne} Trøjborggaard at gøre videre og ydermere skal besværes, end dennem i forrige Tider (der de svarede og tjente til Danmarks Riges Krone) have været anmodet, og det, som de formener, og ej skal være ubevisligt, imod udgangne for rum Tid siden den Sag anrørendes kongelige Breve og Domme. En Del (dennem og i Synderlighed trende Mænd udi Lorup boendes) højlig sig haver at besvære og beklage, at dennem ikke er tilstedt deres Ejendom igen at bekomme, hvilken dennem saavel som andre flere deres Medbrødre ved adskillige Midler og Handlinger udi afgangne P. Rantzovs Tid og siden er bleven frahændiget, uanset vor og vores elskelige Danmarks Riges Raads Dom i næst forleden Herredag (der den Sag blev forhørt) afsagt, dennem for^{ne} Ejendom igen at skulle erstediges, tilholdes med større og ikke ringere Tribulats, dennem af eder (formedelst Forfølling fra et Ting til et andet og i andre Maader) mere og ikke mindre end som tilforn sket er skal tilføjes, hvilket os fast fremmed, sælsomt og uformodeligt forekommer for^{ne} vor og vores elskelige Danmarks Riges Raads Dom og endelig Sentens

af eder ikke mere at skulle agtes eller anses, det os er ulideligt. Thi bede vi eder og ville, at I endnu (denne vores naadigste Erindring anset) tiltænker for^{ne} Supplikanter, af eder hidindtil besværede, for al utilbørlig Tyngsel og Besvær herefter endelig og fuldkommeligen at lade være utribuleret og forskaanet, som det for^{ne} sidste Dom, den Tvist endelig og udførlig besluttendes, kan være gemes, førendes eder til Sinde og tagendes Var, at I ej udinden bemeldte vores naadigste Doms Foragt (som forberørte eders Forhavende ej ubefindelig synes at udvise) eder mod vores Højhed forgriber, saa fremt vi ikke dertil skulle tænke andre Midler, med hvilke de billigen til Rette skulle blive forhjulpen.“ ¹⁾

Dette Brev, der unægtelig udmærker sig ved en vis Strenghed i Tonen, forblev ikke uden Virkning. Ikke lang Tid efter, den 28. Marts 1607, tilbyder G. Rantzov ved sin Skriver Baltzar Altneck paa Løg Herredsting Selvejerbønderne i Lovrup at betale dem den dem med Urette frarebede Bønderjord. Han vil betale Jorden med rede Penge efter uvildige Mænds Tykke, og er de ikke tilfredse hermed, saa vil han ogsaa lade Markerne opmaale og skaffe dem saa meget igen, som hans Fæstebønder havde faaet, af alle Slags Jord baade ondt og godt. ²⁾

Bønderne valgte at faa deres gamle Jordtilliggende igen, og ifølge et Tingsvidne udstedt d. 27. Juni modtog de al den „Ager og Eng, Forte og Fælle, Hede og Mose“, som tidligere havde været deres Bøndergrund. Nu havde de „deres Otting tilfulde og de Fæstebønder haver ogsaa

---

¹⁾ Jydske Tegn. 30. Dec. 1606.

²⁾ Løg Herreds Tingbog 1607.

nu deres tilfulde, som de haver haft af Arilds Tid paa begge Sider.“¹⁾

Men ikke blot med de Lovrup Bønder sluttedes der Fred. Med samtlige Selvejerbønder var der kommet et Forlig i Stand. Den 13. Juni opfordrede G. Rantzov ved sin Skriver Baltzar Alteneck Selvejerne til at fremkomme med en skriftlig Fortegnelse over, hvad hver enkelt krævede. Den 30. Juni forsamler han saa alle Selvejerne paa Trøjborg, og her tilstiller han dem „deres Pendinge og Betaling, eftersom de tilforn selv haver æsket og unødt, uombedet beregnet, . . . udi én Summa for deres Fæsteskyld, Omkost og Tæring efter deres Æskningsbrevs Lydelse.“ Hver af dem modtog sin Anpart tilfulde, „saa at de alle samtlig og hver særdeles haver ladet sig orve og nøje, og takkede hannem godt for gode Betaling, og vare hermed fuldkommeligen tilfredsstillet for de Sager og Punkter, som Rigens Dele og Breve kunde paabyde, som de taget haver, udi alle Maader, saa at Selvejerbønder, som nu lever heller deres Efterkommere aldrig til nogen Tid skulle igen oprykke den Sag og tale derpaa eller begynde nogen Trætte og Rettergang i nogen Maader. Hvorpaa Selvejerbønder skulle ogsaa nu straks godvilligen overantvorde og til Hænde stille velbaarne Gosk Rantzov alle Rigens Breve og Besked, som de efter Rigens Dele over hannem taget haver, saa at de paa alle Tider om denne og udi denne Sag ere venligen forliget i alle Maader.“ Som Vitterlighedsvidner havde Kristoffer Rosenkrands til Koxbøl, Præsten i Visby Her Ebbe, Præsten i Døstrup Her Mikkell Andersen, Herredsfogden Peder Tygesen i Randerup o. fl. a., som ogsaa var

---

¹⁾ Findes i en Pakke af Dokumenter, som af Godsejer Knudsen til Trøjborg er skænket til Rigsarkivet.

tilstede, underskrevet dette Brev. To Selvejrbønder Lauers Nielsen i Harris og Tammes Andersen i Døstrup bekræftede ogsaa Brevet ved deres Underskrift. ¹⁾

Dette „venlige Forlig“ kom imidlertid ikke til at danne Indledningen til en evig Fæd imellem G. Rantzov og Selvejerne. Da disse igen fik Ejendomsretten til deres Gaarde, mente de, at de gamle Forpligtelser, som før 1580 eksisterede imellem Herlighedsejer og Selvejer, atter maatte træde i Kraft paa alle Punkter. Men der var et Punkt, med Hensyn til hvilket der siden den Tid paa dette Gods som paa saa mange andre var sket en Forandring. Det var med Hensyn til Hoveriet. Hoveri var jo ingenlunde ukendt i tidligere Tid, men Avlingshoveriet var og maatte ifølge Sagens Natur den Gang være af ringe Omfang. I Middelalderen kendte man nemlig ikke samlede Godser med store Jordtilliggender. Herremandens Gaard var i Regelen ikke større end det dobbelte af en almindelig Bondegaard. Kronens og Kirkens saavel som Adelenes Gods laa spredt som Strøgods ud over mange Sogne og Herreder, undertiden over hele Landet. Men fra Middelalderens Slutning fremtræder der en Bestræbelse efter ved Køb og navnlig ved Mageskifter at samle det spredte Gods sammen til større Hovedgaarde. Denne Bevægelse fortsattes gennem det 16de og 17de Aarhundrede, men havde for Danmarks Vedkommende sin mest gyldne Periode under Fredrik II. Med holstenske Adelsmænd kom Bevægelsen til Slesvig.

En uheldig Konsekvens af denne Bevægelse — Overgangen fra smaa Jordbrug til Godsdrift i stor Stil — var

---

¹⁾ Tingbogen.

for Adelens saavel som for Kronens Bønder „ulideligt Hoveri og Trældom.“ Tidligere havde Bøndernes Hoveri- pligt været begrænset til, „hvad der fra Arilds Tid havde været Egnens Skik og Brug“, men saadanne Grænser op- høre med Udgangen af det 16de Aarhundrede. Godsejeren anses nu for berettiget til af Bønderne at kræve saa meget Hoveri, som er nødvendigt til hans Gaards Drift. Dette forøgede Hoveri maatte de jordegne Bønder — trods ofte gentagen Protest — efterhaanden finde sig i at tage deres Del af.

Angaaende dette Punkt — Pligten til at gøre Hoveri — var det, at Striden mellem G. Rantzov og Selvejerne snart efter blussede op paa ny. At det var Hovedpunktet i den nye Strid, er uden for al Tvivl, selv om der maaske ogsaa har været andre mindre væsentlige Tvistepunkter. Den 12. Septbr. 1607 æsker nemlig G. Rantzov paa Herredsstinget Dom i det Spørgsmaal: „Om de Selvejerbønder bør ikke at gøre Ægt og Arbejde saavel til Trøjborg som de Fæstebønder.“ Herredsfogden turde ikke give noget Svar paa dette Spørgsmaal, før han havde set begge Parters Breve. Selvejerne svarede hertil, at deres Breve havde været „til Herredsting og Landsting og ind for Kongen i Danmark.“ De begærede ikke atter Dom paa deres Breve, men „de vilde staa paa dennem.“ ¹⁾ Disse Breve har G. Rantzov næppe villet respektere. Thi kort Tid efter tyer Selvejerbønderne i Lovrup atter til Kongen og beklager sig — „som paa underskellige Tider tilforn“ — over den „Overvold og Tyranni dennem udi alle ubillige Maader tilføres.“ Det er deres Agt at føre Sag imod

---

¹⁾ Tingbogen.

G. Rantzov til Herredsting og Landsting. I den Anledning udgaar der til Landsdommerne i Nørrejyland et Kongebrev, hvori det befales disse, „dersom kanske Herredsfogden ikke vil den rette Vej ud,“ saa Bønderne forarsages at indstævne Sagen for Landstinget, at de da „med største Flid og Grandgivelighed bemeldte Selvejere deres Sager betragter og overvejer og siden deres Herskab og dennem ved en endelig og retmæssig Dom og Sentens adskiller, havendes derhos udi Agt, det at være ukristeligt og for Gud uforsvarligt, at bemeldte G. Rantzov under de Privilegiens Skin, vore Undersaatter udaf Adelen herudi Riget ere givne, saa ganske tyrannisk og utilbørligervis imod fattige Folk skulde procedere og fortfare, dennem udi Længden til største Undergang. ¹⁾

Om Bønderne er naaede frem til Landstinget med deres Sag, ved vi ikke, men saa meget synes at være sikkert, at det virkelig i nogen Tid er lykkedes Selvejerne at slippe fri for at gøre Hoveri lige med Fæstebønderne. Dette fremgaar af nogle Udtalelser, som G. Rantzov selv fremkom med i Aaret 1608, da hans Fæstebønder havde indstævnet ham for Kongens Retterting. Blandt disses mange Klager over deres Husbonde var ogsaa den, at de nu besværedes med mere Hoveri end tilforn. Som Grund hertil angav G. Rantzov, der selv mødte og førte sin Sag, at Selvejerne før havde gjort Ægt og Arbejde til Trøjborg, men da de nu havde gjort sig fri og ingen Ægt eller Arbejde vilde gøre „videre end deres gamle Breve tilholdt,“ saa var derved Fæstebøndernes Hoveri blevet forøget. ²⁾

Ret mange Aar lykkedes det dog ikke Selvejerne at

¹⁾ Jydske Tegn. 24. Dec. 1607.

²⁾ Secher: Rettertings Domme II 195.

nyde denne Frihed. I Aaret 1613 indstævnedes G. Rantzov dem for Kongens Retterting og tiltalte dem, fordi de vægrede sig ved at gøre Ægt og Arbejde lige med Fæstebønderne. De henholdt sig til to gamle Stadfæstelsesbreve, givne dem af Christian III., som lød paa, at de skulde være fri for Ægt og Arbejde til Trøjborg, indtil han eller Efterkommere blev anderledes til Sinds. Men dette stred imod Frederik II.'s Mageskiftebrev paa Trøjborg. Herredsfogden havde, da disse Breve var imod hinanden, ikke villet være Dommer i den Sag, og det havde Viborg Landsting stadfæstet. Ifølge to Tingsvidner fra 1608 havde en Part af Herredsmændene vidnet, at „saalænge som nogen af dennem kunde mindes,“ havde Selvejerne gjort lige Ægt og Arbejde med Fæstebønderne — det burde de ogsaa fremdeles gøre. — Indstævnedes lod berette, at de havde faaet Kongens Missivebrev til G. Rantzov (jfr. foran S. 234), at han endeligen skulde lade dem være ubehindret og ikke tilføje dem noget mod deres Selvejerfrihed og Benaadninger. De burde være kvit for G. Rantzovs Tiltale.

Men nu nyttede det ikke længere noget med de gamle Frihedsbreve. Dommen faldt ud fuldstændig i G. Rantzovs Favør. Den lød saaledes: „Efterdi P. Rantzov haver bekommet Trøjborg med der tilliggendes Bønder af vor Her Fader med lige slig Rettighed, som det hans Kærlighed og Kronen fulgt havde, og under den Frihed, som Adelen her udi Riget deres Gods haver, og Haandfæstningen i det 6. Kap. formelder, at Adelen skulle nyde deres Jordegods og Tjenere fri til evig Tid med Hals, Haand og al anden Herlighed og Rettighed, som vi og vore Forfædre, Konninger udi Danmark, vor og Kronens Gods haver og

friest haft haver, og Recessen udi den 34. Artikel tillader hver Riddermandsmand at gøre sig sit eget Gods saamyttigt, som han kan; det og er brugeligt her udi Riget saavel iblandt Adelen som Kronens Tjenere, at alle jordegne Bønder gøre Ægt og Arbejde, da ere de Selvejrbønder til Trøjborg jo saavel som Fæstebønder sammesteds pligtige at gøre G. Rantzov Ægt og Arbejde.“¹⁾

Hermed var Striden om Hoveriet imellem de to Parter dog ingenlunde til Ende. Faa Aar efter, i Aarene 1618—19, føres den igen med fuld Kraft, og den havde næppe nogen- sinde helt hvilet. I Begyndelsen af det sidstnævnte Aar indstævnedes G. Rantzov atter sine Selvejrbønder for Kongens Retterting og fik Kongens og Rigens Dom over dem. Som G. Rantzovs Fuldmægtig mødte Fogden paa Trøjborg Hans Resenberg. Dennes Indlæg gik ud paa følgende: Hans Husbonde havde været foraarsaget at tiltale og forfølge Selvejerne, fordi de, skønt de var lovligen tilsagt at gøre Ægt og Arbejde, havde siddet overhørig. G. Rantzov havde erhvervet 3 Herredstings Domme over dem, men da de ikke havde stillet ham tilfreds, havde han lovligen ladet dem fordele til deres Værneting, hvilket bevistes ved 3 fremlagte Fordelsbreve; hvorefter de ogsaa var blevne fordelt til Viborg Landsting, hvilket atter bevistes ved 3 fremlagte Fordelsbreve af Viborg Landsting. Bemeldte Herredstings Domme og Dele var indstævnedes for Viborg Landsting og der ved Magt fundne ved to Domme af 26. Septbr. 1618, som fremlagdes. En af de tiltalte, Hans Nielsen i Harris, havde til Landstinget indstævnet Herredsfogden i Løg Herred, fordi denne havde dømt ham

¹⁾ Secher: Rettertings Domme II 494—95.

ligesom de andre til at stande G. Rantzov til Rette for Uhørsomhed og derefter udstedt Dele over ham. Herved mente Hans Nielsen sig at være forurettet af Herredsfogden, men Landsdommerne stadfæstede ogsaa her Herredsfogdens Dom. Da Bønderne heller ikke havde efterkommet Landstingets Domme og Dele, men ogsaa siddet disse overhørig, var hans Husbonde foraarsaget dem videre ved Retten at søge og havde udbragt tvende Kongens og Rigens Lovdagsbreve over dem, hvilke alle til deres Værneting lovligen fandtes brudt, læst og forkyndt at være efter Rigens Ret. Men imod disse Lovdagsbreve havde Bønderne taget Genbrev for derved at forhindre hans Husbondes lovlige Proces og Forfølgning. Derved var saa endelig G. Rantzov bleven foraarsaget med Kongens og Rigens Stævning at indstævne bemeldte Bønder for Kongens Retting.

Paa Selvejerbøndernes Vegne mødte førnævnte Hans Nielsen i Harris og Hans Madsen i Nør-Vollum og fremlagde følgende skriftlige Indlæg: de beklagede sig over ikke at maatte nyde Kongens og Rigens Raads Dom, som formelder, at de skulde gøre lige Ægt og Arbejde ved jordegne Bønder og Fæstebønder til Trøjborg. Men „den gode Mand lader oppebære aarligen af de allerfleste Bønder og af fem jordegne Bøndergaarde Frihedspendinge, og tiltrænger dennem, som er syv jordegne Bøndergaarde og Tjenere at opholde al Gaardsens tilfaldende Ægt og Arbejde baade Pløjning og Harven paa øde Gaardes Jorder, som ikke tilforn sædvanligt haver været, og lader dennem tilsige somme med to og somme med tre Plove af hver Gaard, saa og med megen utallige Ægt og Arbejde, hvilket de beretter, de syv Gaarde ikke muligt er at udstaa, men

nu og altid er overbødig gerne at ville udrede og gøre lige ved de andre Tjenere efter vor Doms Lydelse eller og at give Frihedspendinge ligesom de andre, og som de paa to Aars Tid tilforn udgivet haver, hvilket deres Husbonde dog ikke vilde anse. Og dersom deres Bøder her kunde paakendes, for hvis deres Ulempe i saa Maade kunde findes, da vare de overbødig foruden videre Forfølgning straks deres Bøder at ville udrette.“ Hertil svarede Hans Resenberg, at de havde haft Tid og Respit nok, siden Dom og Forfølgning var dem overgaaet, at de kunde have rettet for sig og stillet deres Husbonde tilfreds. G. Rantzov burde komme til Rigens Forfølgning over dem.

Atter her gik G. Rantzov af med Sejren. Dog fik han en Paamindelse om at forlige sig med de syv Bønder paa billig Vis. Dommen lød saaledes: „Efterdi vi befinder Domme og Dele at være for^{ne} Selvejrbønder og Tjenere overgangne til Løg Herredsting og Viborg Landsting for Ulydighed med Ægt og Arbejde at gøre til Trøjborg, og de derfor er blevne tildømt at stande deres Husbonde bemeldte G. Rantzov til Rette og lide Tiltale, hvilke Domme og Dele endnu staar ved deres Fuldmagt og er ustævne, og de endnu ikke for sig rettet haver, da sagde vi derpaa saaledes af for Rette, at for^{ne} G. Rantzov bør videre at komme til vor og Rigens Forfølgning over for^{ne} Selvejrbønder, som han den nu sluppet haver, emeden og al den Stund for^{ne} Domme og Dele staar ved deres Fuldmagt. Dog ville vi have for^{ne} Godske Rantzov forelagt, at han skal lade dennem vide billig og lidelig Middel at stille hannem tilfreds, som han vil være bekendt, hvis sig belanger, at Bønderne dennem beklager, at de med Ægt og Arbejde fast ydermere besværes og betynges, end som de

billigen burde at gøre eller kunde afstedkomme. Derover gange for sin tilbørlig Dommer, hvis Ret kan være.“ ¹⁾

Forinden denne Dom faldt, eller rettere sagt, forinden Sagen blev indstævnet for Kongens Retterting, var et Par af Selvejerne, som ogsaa havde været stævnedes til Herredssting og Landsting, fordi de havde siddet deres Husbonde overhørig med Ægt og Arbejde, faldne fra. Det var Laurens Laurensen i Sønder-Vollum og Hans Lassen i Drengsted. De havde nu givet efter og „venligen og vel forligt“ sig med G. Rantzov. Men Betingelsen for dette Forlig var for de to Selvejeres Vedkommende, at de „med velberaad Hu og Sinde, unødt og utvungen“ skødede og oplød G. Rantzov deres Ejendom til „Fæstegrund evindelig.“ De skulde betale Skyld og Landgilde „lige ved andre deres Naboer og Fæstetjenere udi Byen“ og i det hele taget for Fremtiden „nyde og undgælde lige ved andre Fæstetjenere.“ Forud havde de to Mænd, saaledes som Jydske Lov krævede det, lovbudt deres Gaarde paa tre forudgaaende Tingdage. ²⁾

Endnu havde G. Rantzov og Selvejerne ikke skiftet det sidste Ord med hinanden for Reiten. Samme Aar indstævnedes Bønderne G. Rantzov for Kongens Retterting, og denne Gang var det dem, der gik hjem med Sejren. Denne sidste Strid var dog tildels af ældre Dato, Anledningen til den gik tilbage til 1614, men i et Punkt angik den ogsaa den sidst fældede Dom. Den 11. April 1614, netop da Striden om Hoveriet imellem de to Parter var paa sit Højeste, skulde de jordegne Bønder i Løg Herred have været tilstede paa Trøjborg. Og der skulde saa

¹⁾ Rigens Dombog 10. Marts 1619.

²⁾ Tingbogen 1619.

G. Rantzov have faaet disse til — „paa det de maatte være uden Klammer og Trætte og nyde med Ægt og Arbejde lige med hans egne Fæstetjenere“ — at underskrive en Kontrakt, der efter hans Fuldmægtigs Fremstilling for Retten havde følgende for Selvejerne lidet heldige Indhold:

„Først da skal hver Selvejerbonde af hvert fuld Gods give for^{nø} G. Rantzov et halvt Hundrede Rigsdaler udi rede gode Pendinge, og skal samme Summa erlægges til tvende Tider, som er nu først om Skyldtide eller om Jul 25 Rigsdlr. af hvert hele Gods og siden om Jamling heller andet Aars Skyldtide de sidste 25 Rigsdlr. af hvert Gods udi rede Pendinge og foruden al Modsigelse, Trætte og Rettergang udi alle Maade. Og dersom nogen findes herudi forsømmelig og ikke til for^{nø} Tider erlægger og betaler for^{nø} Summa, da skal og vil hver særdeles af menige Selvejere, som findes brødelig, have deres Bønderejendom og B[onde]rettighed forbrudt til for^{nø} deres kære Husbonde foruden al Trætte og Modsigelse.

Dernæst skal og vil vi for^{nø} Selvejere af hvert hele Gods give Fru Anna Rantzov en Kvie saa god som seks Rigsdlr., eller da saa mange Pendinge i Steden derfor. Og samme Kvie skal nu førstkommendes S. Mikkels Dag paa Trøjborg drives og overantvordes saa gode som forskrevet staar. Endelig skal og vil vi for^{nø} Selvejerbønder gøre vor kære Husbonde en lang og [en] stakket Ægt, item bjerge efter Antal som Fæstetjenere udi Høbjerring, naar dennem derom tilsigendes vorder. Og skal de af hvert Gods give deres Husbonde Frihedspendinge, som er af hvert Gods otte Rigsdlr., og de samme ud at lægge og betale, naar andre Fæstetjenere deres Frihedspendinge udgiver.“

Ved Kontraktens Affattelse var tilstede Her Ebbe i Visby, Her Mikkel i Døstrup, Peder Nielsen Foged i Ballum og Herredsfogden Peder Tygesen i Randerup, som „og alting for deres Forbøns Skyld nydt og bekommet haver.“ — Da Bønderne ikke havde holdt Kontrakten, havde G. Rantzov indstævnet dem for Viborg Landsting. Dette vidste ikke noget imod Kontrakten at sige og havde dømt Bønderne til at lide Tiltale, fordi de havde siddet den overhørig. Han burde være kvit for deres Stævning.

Bønderne hævdede derimod, at Kontrakten var falsk. Kun en Del af dem havde af Vankundighed underskrevet den, og ved Tingsvidner vistes, at Størsteparten af dem ikke havde været paa Trøjborg den Dag, da Kontrakten blev oprettet. Endelig berettede de med Hensyn til Dommen af 10. Marts, at Rigens Kansler deri havde dømt, at deres Husbonde „ved billig og lidelig Middel skulde lade sig nøje og tilfredsstille, hvilket de fattige Mænd ikke havde maattet nyde, men uden al Naade havde maattet udlove af 7 vores Bøndergaarde et Tusinde og femten Rigsdaler for nogen faa Dages Arbejde, hvilken Summa de ikke kunde afstedkomme, ej heller de maa nyde med Ægt og Arbejde ved hans Fæstetjencre, eller med Frihedspendinge lige ved dennem, men eftertragter dennem slet i Grunden at ødelægge og fordærve.“

Dom: „Efterdi det befindes, at udi denne Kontrakt, som for^{ne} G. Rantzov haver ladet skrive imellem sig og sine Bønder, hvilken han selv haver underskreven, er indført at have samtykt og underskreven samme Kontrakt en Part, som ikke da haver været udi Landet, en Part, som haver ligget paa deres Sygeseng, og en Mand, som haver været ved Døden afgangen, der samme Kontrakt gjort er,

da bør samme Kontrakt, som dog udi sig selv er for stræng og ubillig, død og magtesløs at være, og Bønderne for samme Kontrakt saavel som og for det Tusinde Daler, de til hannem udleverede haver, kvit at være; og for** G. Rantzov pligtig at give enhver af de Bønder, som hannem havde hidstævnet, et halvt Hundrede Rigsdaler. Dog ville vi have os naadigst forbeholden, hvis Tiltale vi til G. Rantzov kunde have udi denne Sag.“¹⁾

I Henhold til de sidste Ord i denne Dom blev G. Rantzov kort Tid efter indstævnet for den første almindelige Herredag. Men førend denne blev holdt, indgik G. Rantzov til Kongen med en Supplik, hvori han i høje Toner beklagede sig over den ham overgaaede Dom. Da han hørte Dommen, blev han først saa bestyrtet, at han ej med Ord kan udsige det, men snart trøstede han sig dog ved Tanken om sin egen Uskyldighed og om Kongens Kærlighed til Retten, og ved at mindes Ordsproget: *quod fata caballina non stant ad vota canina*²⁾, som han fandt træffende og sandt i Forholdet mellem ham og hans onskabsfulde Bønder. Disse havde lige fra den Dag, han fik Trøjborg i Eje, gjort ham Livet „bittert, surt og svært“ nok, men værst havde det dog været i de sidste tre Aar, i hvilke de havde nægtet ham næsten al Lydighed. Hvad han havde faaet af dem af Arbejde i disse tre Aar var „mindre end intet“. Det havde været hans Agt selv at have givet Møde for Retten, men deri var han bleven forhindret paa Grund af en stor Ildebrand paa hans Gaard Westensee i

¹⁾ Herredagsdombogen 1619. S. 226—30.

²⁾ „Det staar ikke til Hunde, at Hors dø“. P. Lolles Ordsprog ved Nyerup. Nr. 361.

Holsten. Det var Bønderne selv, som havde ønsket at faa en Kontrakt oprettet. Da de ikke havde overholdt Kontrakten, saa havde han vel haft Magt til at kassere denne, om han havde villet, hvad han dog ikke havde gjort. Endelig bad han Kongen om, at denne vilde udnævne nogle Rigsraader eller Adelsmænd til nærmere at undersøge Sagen ved at tilkalde de tre Mænd, som havde været Underhandlere mellem ham og Bønderne (den fjerde, Præsten i Visby, var imidlertid død).

I dette Ønske føjede Kongen G. Rantzov. Faa Dage efter faar Rigsraaderne Iver Jul og Otto Brahe Befaling til at undersøge Sagen. Efter deres Stævning mødte G. Rantzov og de tre Underhandlere i Viborg d. 25. Septbr. 1619. Mikkell Andersen, Hovedmanden ved Underhandlingerne, vidnede her, at det var Bønderne selv, som havde bedt ham om at hjælpe dem til Forlig med deres Husbonde. Det var ham, der havde skrevet Kontrakten (senere var den renskrevet af G. Rantzovs Dreng). For fraværende Bønder undertegnede Brødre eller Sønner; paa den afdøde Jes Bundtzens Arvingers Vegne havde hans „Gaardmand“ Jes Nielsen været tilstede og undertegnet Kontrakten med sit Mærke. Af ren Uagtsomhed var den afdøde Mands Navn indført i Kontrakten. Denne var i det hele taget ikke til større Fordel for G. Rantzov end for Bønderne. — Lignende Vidnesbyrd aflagde de to andre Underhandlere.

Den 12. Juni 1620 fremkommer G. Rantzov saa med en ny Supplik til Kongen. Da det ved de afhørte Vidners Udsagn er blevet „saa klart som Solen ved Middagstid,“ at han hverken selv har forfattet nævnte Kontrakt eller har haft den ringeste Viden om den afdøde Mands Under-

skrift, saa bønfalder han Kongen om at kassere den mod ham udgaaede Stævning og at tillade ham ad Rettens Vej at forfølge sine modvillige Bønder. — Om Stævningen er bleven kasseret, ved vi ikke, men det er rimeligt. Om det derimod er lykkedes ham at komme de genstridige Selvejere til Livs, er maaske tvivlsomt, da han døde allerede i Begyndelsen af Aaret 1621. ¹⁾

Rimeligvis har det hængt saadan sammen med den meget omstridte Kontrakt, at Bønderne virkelig er gaaede ind paa den under Trykket af den dem nylig overgaaede Dom, der fuldstændig gav G. Rantzov Medhold. Senere hen har de da ment at kunne frigøre sig for den, faa den kendt magtesløs, paa Grund af en formel Fejl, som fandtes i den, hvilket jo ogsaa lykkedes.

I den lange Kamp var 4 af Selvejerne bukkede under, var fra Selvejere blevne Fæstebønder. 1579 var der ialt 14 Selvejere: i Harris 2, i Medolden 1, i Døstrup 2, i Vinum 2, i Lovrup 3, i Drengsted 1 og i Vollum 3. I Aaret 1622, Aaret efter G. Rantzovs Død var der kun 10 tilbage, i Aaret 1649 kun 9. ²⁾

Men var nu denne Ejendomsret til Gaardene saa værdifuld, siden man kæmpede saa haardt for at bevare den? I de fleste Tilfælde kan der vist svares Nej paa dette Spørgsmaal. Flere Steder var, som allerede tidligere berørt, Selvejerens Jordebogsafgifter lige saa store som Fæstebondens. Dette var netop Tilfældet her. Vi har et tydeligt

---

¹⁾ Jydske Tegn. 14. Juli 1619. Indkomne Breve til danske Kancelli ^{25/9} 1619. Her findes ogsaa begge G. Rantzovs Breve til Kongen.

²⁾ Trojborgs Jordebøger 1622 og 1649 i Rigsark.

Bevis herpaa i den Omstændighed at der, da P. Rantzov 1580 købte Selvejernes Gaarde, ikke for en eneste af disse Gaardes Vedkommende skete en Forhøjelse af Landgilden. Dette fremgaar ved en Sammenligning imellem P. Rantzovs Mageskiftebrev og Trøjborgs Jordebog for 1582. Som Fæstebønder betalte de kun halv Landeskatt og slap endvidere for at betale Leding — i dette Tilfælde Havnepenge.¹⁾ Den Afgift, Husbondhold, som Selvejerne betalte ved Tiltrædelsen af en Gaard, var ganske vist mindre end Fæstebondens tilsvarende Indfæstning, men den eneste virkelige Fordel, den jordegne Bonde havde fremfor Fæstebonden, var dog den, at hans Gaard gik i Arv. Men ret besét var det i Virkeligheden ogsaa en betydelig Fordel. Selvejeren vidste, at naar han forbedrede Gaardens Bygninger eller Drift, saa kom det hans egen Slægt eller hans egne Arvinger tilgode.

Naar G. Rantzov klagede over, at de trøjborgske Bønder havde gjort ham Livet surt, saa var det sikkert sandt. Han synes at have kunnet gøre de Ord til sine, som en fynsk Lensmand tredive Aar senere anvendte om Selvejerne i Nyborg Len: „Der findes ingen saa genstridige som disse jordegne Bønder.“ Men denne Bøndernes Genstridighed og Trods imod Undertrykkelsen forblev ingenlunde uden Betydning. Naar det ikke lykkedes Rantzoverne at overføre de fra de holstenske Godser kendte og for Bondestanden saa sørgelige Tilstande til Vestslesvig, saa skyldtes det Bondens egen haardnakkede Modstand. Og naar Forvalteren paa Trøjborg, Kancelliraad Hansen, i Aaret 1768 kunde skildre de trøjborgske Bønders Kaar paa

---

¹⁾ Jeg antager nemlig, at disse Havnepenge, som Selvejerne her betalte, maa være en Ledingsafgift.

en saadan Maade, at de godt taalte Sammenligning med deres Frænders mod Nord, i „det for Bønderne lyksalige Haderslevhus Amt,“ ¹⁾ saa skyldtes det blandt andet ogsaa denne Selvejernes Kamp i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede.

---

²⁾ Søren Klestrup: Betænkninger i Anl. af Gehejmeetatsraad Wedel-Jarlsbergs Vejledn. o. s. v. Kbhvn. 1782. S. 4.